

SZEMLE

Eric Suire, *Nicolas Le Tourneux (1640–1686). Dans l'ombre de Port-Royal, Paris, Honoré-Champion, 2022.* 316 p.

Nicolas Le Tourneux abbé neve nem hangzik teljesen idegenül a régebbi magyar irodalmat ismerők számára, mivel Mikes Kelemen rodostói emigrációja alatt fordította magyarra e népszerű francia szerző által írt Jézus Krisztus-életrajzot, amely az író összegyűjtött munkáit tartalmazó sorozatban jelent meg, *Krisztus Jézus életének históriája* címmel. Le Tourneux abbé határokon átvélő népszerűsége elsősorban annak volt köszönhető, hogy a szélesebb olvasói közönség felé fordulva, gyakran az egyszerű emberek igényeit is figyelembe véve alkotta meg munkáit, amelyek népszerűségének köszönhetően eljutottak a korabeli Európa távolabbi területeire is. Nicolas Le Tourneux fogékony volt az új egyházi reformeszmék iránt is, ezért a janzenizmus bizonyos téziseinek hatását is fel lehet fedezni a műveiben, de nem vett részt a jezsuitákkal való teológiai vitákban, így az őt illető ilyen jellegű kritikákat is elsősorban halála után fogalmazták meg ellenfelei. E sokoldalú és nagy hatású egyházi író élettörténete eddig csak kisebb szócikkek és töredékes művek formájában került feldolgozásra. Eric Suire, a bordeaux-i Montaigne Egyetem professzorának többéves kutatómunkája eredményeként a közelmúltban jelent meg Le Tourneux abbé első tudományos értékű életrajza a neves párizsi Honoré Champion kiadónál, a Dominique Descotes által gondozott Lumière classique sorozat 123. köteteként.

A szerző a nagy központi gyűjtemények (Archives nationales, Bibliothèque nationale de France, Bibliothèque Sainte-Genéviève stb.) mellett több vidéki levéltár (pl. az Aisne, Sarthe, Seine-Maritime, Yonne megyék archívumai) és könyvtár (pl. Bourges, Troyes) vonatkozó kéziratait is felhasználta munkájához. Emellett igen eredményes kutatásokat végzett az utrechti városi levéltárban, ahol sikertült azonosítani több izgalmas kéziratos Nicolas Le Tourneux-életrajzot is, nevezetesen a *Memoires pour servir à l'histoire de la vie Monsieur Le Tourneux P. D. V.* és a *Memoires pour servir à la vie de M. N. L. T. P. D. V.* című munkákat, amelyeknek egyúttal a valódi szerzőit is megtalálja.

Nicolas Le Tourneux roueni származására, születésére és fiatal éveire vonatkozóan csak nagyon töredékes és egymásnak ellentmondó adatok állnak a rendelkezésünkre. Eric Suire ezeket jól magyarázva és korabeli szokásokat figyelembe véve meggyőzően mutat rá a tévedések vélhető okaira, és jól pótolja a hiányzó információkat a mindennapi életre vonatkozó színes elemekkel. Le Tourneux clermont-i jezsuita kollégiumi tanulmányai után visszatért Rouenba, a szülővárosába, ahol teológiát hallgatott a helyi szemináriumban. A huszonekét évesen pappá szentelt ifjú a város egyik plébániáján (Saint-Étienne-des-Tonneliers) kezdte pályafutását, ahol néhány évig helynökként szolgált. A fiatal lelkipásztor első hivatali éveinek buzgóságát jól tükrözi, hogy a Seine-Maritime megyei levéltári keresztelői anyakönyvi bejegyzései között fennmaradtak Le Tourneux kézjegyei is. Ugyanakkor a források rámutatnak a közte és Pierre Du Perroy plébános közötti ellentétre is, amely végül Le Tourneux távozásához vezetnek. Eric Suire jó érzékkel használja fel a rendelkezésére álló források sokszínűségét, melyek révén érzékletesen mutatja be a normandiai alsópapság kiszolgáltatott helyzetét.

A fiatal, de ambiciózus egyházi útja Párizsba vezetett, ahol az 1660-as években a janzenizmus szelleme már egyre erősebben terjedt a fővárosi körökben. Le Tourneux első párizsi éveiről keveset lehet tudni, mivel magányba vonuló életet élt, ugyanakkor ebben az időszakban vált valódi íróvá. Első művét a Nagyhét ünnepköréhez kapcsolódó szertartásoknak szentelte. *À l'Office de la Semaine Sainte en latin et en français selon l'usage de Rome et de Paris* – ellentétben a szakirodalomban elterjedt 1673-as évszámmal – nagy valószínűséggel 1674-ben jelent meg Párizsban. A kötet Michel de Marolles villeloini apát Daniel de Cigogné ferences szerzetes kommentárjaival kiegészített művének francia fordítása volt. Amint erre a szerző rámutat, Le Tourneux e munka megjelentetésével elsősorban jó szervezőképességéről és adaptációs képességéről is tanúskodik. Egyrészt viszonylag gyorsan bekerült a párizsi egyházi könyvkiadás legbefolyásosabb köreibé, amelynek köszönhetően széles körben nagy hatást tudott elérni kötetével. A műben Le Tourneux megcsilllogtatta írói tehetségének számos elemét, főleg az egyszerű és barokkos túlzásoktól mentes akadémiai stílusát, amely magán viseli a korabeli janzenista szerzők (pl. Arnauld és Le Maître de Sacy) hatásait is. A fordított szöveg keretein túlmutat a hosszú bevezetője, amelyben jó pedagógiai érzéssel magyarázza el a híveknek a nagyhéti liturgia lényegi elemeit. A szerző kiemeli, hogy a Szentírás fordítása ügyében Le Tourneux a közéletes gallikán és a radikálisabb janzenista eszmék iránti fogékonyságát sem rejti véka alá, bár ezek egy része a könyv későbbi kiadásaiban már nem kapott helyet.

A magányból kimozduló Nicolas Le Tourneux párizsi egyházi karrierjét a Sorbonne egyetemhez tartozó Grassin kollégium káplánjaként folytatta, és emellett írói tehetségét is igyekezett kamatoztatni. A tehetséges fiatal katolikus író hamarosan elnyerte Colbert miniszter pártfogoltjának, a dúsgazdag Roland Le Vayer és felesége, Marguerite Sevin támogatását, akik gyakran látták vendégül vidéki kastélyukban. Az alapvetően városi környezetben szocializálódott egyházi számára meghatározó élmény volt a vidéki emberek életének, hétköznapijainak megismerése, és nagy hatást gyakorolt későbbi munkásságára is. Az 1670-es években Le Tourneux – erősödő hírnevének és egyre terebélyesedő kapcsolatainak köszönhetően – bekerült a párizsi egyházi elit legbelső köreibé. Így részt vehetett a párizsi liturgia megújításán dolgozó bizottságban, és bekerült a híres párizsi Sainte-Chapelle kanonokai közé is. Az egyházi karrier ekkor már biztos egzisztenciát is jelentett számára, amelyet az írói tevékenységéből befolyó tekintélyes jövedelme még tovább erősített.

Az 1678-ban megjelent *Histoire de la vie de Notre-Seigneur Jésus-Christ* Le Tourneux egyik fő művének tekinthető. A művet a szerző – a korabeli hasonló munkáktól eltérően – egy részletes és világos bevezetővel kezdi, amelyben kifejti írói szándékát és módszereit. Eric Suire szerint – aki egy korábbi monográfiájában (*Les Vies de Jésus avant Renan. Éditions, réécritures, circulation entre la France et l'Europe [fin XVe – début XIXe siècle]*) már kifejtette e könyv jelentőségét – a bevezető valóságos kis katekizmusnak tekinthető. A munka a teremtéssel kezdődő és Jeruzsálem 79-ben történt elpusztításáig tartó szélesebb időintervallumba helyezi Krisztus élettörténetét. A könyv szövege a szélesebb vidéki olvasóközönséget célozta meg, melynek kisebb mérete és viszonylag olcsóbb ára (1-2 livre) is ennek megfelelően lett kialakítva. A szerző bevallott célja a korban egyre jobban terjedő ponyvairadalom által megérintett célközönség megszólítása és megfelelő vallásos olvasmánnyal való ellátása volt. A Szentírás vulgarizálása folyamán is számos újítást vezetett be Le Tourneux. A bonyolult teológiai kérdések helyett fontos alapigazságokat, fogalmakat és tanokat elmagyarázva igyekszik az egyszerű hívek számára egy jól használható kézikönyvet nyújtani. A 156 fejezetből álló műben négy részre osztva tárgyalja Jézus Krisztus élettörténetét, amelynek szerkezete nagyon hasonlít Cornelius Jansen *Concordia Evangelica* című munkájához. Az *Histoire de la vie de Notre-Seigneur Jésus-Christ* című munkának szentelt fejezet végén Eric Suire összefoglalja a mű kéziratának cenzori véleményeit, a könyv terjesztésének és hosszú távon, egészen a 18. század közepéig megfigyelhető sikerének és hatásának történetét.

Nicolas Le Tourneux írói munkásságának ismertetése mellett a szerző egy külön fejezetben emlékezik meg a cseppet sem elhanyagolható prédikációs tevékenységéről. Le Tourneux atya kora

leghíresebb prédikátorai közé tartozott, és szentbeszédeinek hatását jól tükrözik a korabeli források is. Az *ars loquendi* területén aratott sikerei közül kiemelkedik az 1675-ben írt Szent Lukács evangéliumának részletét magyarázó *Discours* című prédikációja, amely elnyerte a Francia Akadémia Guez de Balzac által alapított retorikai díját. Retorikai fegyvertárában a nemes egyszerűség mellett megtalálhatjuk a nyelvi leleményesség és a klasszikus stílus számos eszközt, mint például az anafórákat és a metaforákat. Le Tourneux számára a retorika mindig egyszerű eszköz marad, és soha nem helyezi az írói céljai középpontjába. Eric Suire következő fejezetében rámutat arra is, hogy Le Tourneux nemcsak jól érthető prédikációkkal világítja meg a Szentírás tanait, hanem azok befogadására is megpróbál eszközöket nyújtani az olvasói számára. Erre szolgál a szentmisen való elmélyült részvételre buzdító *De la meilleure manière d'entendre la sainte Messe* című harmadik könyve is, amely 1680-ban jelent meg. Ez a könyv újabb nagy sikert hozott Le Tourneux számára, és egészen a 18. század közepéig számos újabb kiadásban is megjelent.

Nicolas Le Tourneux pályájának csúcán akkor vált igazán spirituális vezéregyéniséggé, amikor a híres Port Royal-i janzenista szellemiségű zárda gyóntatója lett. A szerző a források alapján több példán keresztül rávilágított arra, hogy Le Tourneux már egyházi pályájának kezdetétől fogva milyen nagy jelentőséget tulajdonított a hívek lelki gondozásának és az életük személyes felügyeletének. A Madame Asselinnal kapcsolatos történetet Le Tourneux kéziratos életrajzából ismerhetjük meg, egy másik védencével, Madame de Fontpertuis-val való sűrű levélváltásának köszönhetően kapunk képet gyóntató és lelki támogató tevékenységéről. A Port Royalba való gyóntatói kinevezését 1681-ben nyerte el. Bár csak alig két évig viselte e megtisztelő titulust, az itteni tevékenységének köszönhetően sikerült számos kényes ügyet jó diplomáciai érzékével elsimítania. Le Tourneux szépen ívelő egyházi pályáját egy tiltott janzenista könyveket tartalmazó, a személyéhez is kapcsolódó csomag elkobzása törte meg, mellyel kapcsolatos részleteket a szerző egy külön fejezetben alaposan kifejti. Bár Le Tourneux abbé ügyesen elkerülte a Bastille-t, a személyére fokozottan felfigyelt a királyi rendőrség, és a hírnevét is alaposan megtépázta az ügy, amely nagy port vert fel a közvéleményben is.

A kötet tizenkettedik fejezete foglalja össze Nicolas Le Tourneux legismertebb művét, a *L'Année chrétienne* című liturgikus munkával. Írunk e kötetével is a szélesebb olvasóközönséghez fordul, különösen a korabeli oktatási rendszerből kiszorult női olvasókat célozta meg. A történelmi kontextus leírását és a szövegmagyarázatot követően erkölcsi kommentárok segítségével teszi érthetővé az egyházi év ünnepeit és a Szentírás ezekhez kapcsolódó részeit, valamint bemutatja az ünnepelt szentek rövid életrajzát is. A mű Le Tourneux egyik legsikeresebb alkotásának tekinthető, amelynek számtalan kiadása eljutott a világ sok könyvtárába, köztük magyar bibliotékákba is. A janzenisták körében különösen nagy sikernek örvendő mű kiadását végül kevéssel a szerző halála előtt állította le a párizsi érsek. Ekkora Le Tourneux már elveszítette neves támogatóit, akik megvédehették volna. Később XI. Kelemen pápa is index alá helyezte a művet, de annak a népszerűsége csak még tovább nőtt, és egészen a 18. század közepéig számos kiadást megért. A tizenhárom kötetes mű különböző kiadásainak azonosítása ma is valóságos könyvtörténeti enigmát jelent, amint erre Eric Suire saját kutatási tapasztalatai alapján rámutatott a fejezet végén.

Le Tourneux abbé élete végén Villers-sur-Fère-be vonult vissza, ahol perjelként tevékenykedett. Az alig ötszáz lelkes kis falu plébániájának hivatali ügyeibe nem nagyon avatkozott be – legalábbis a fennmaradt anyakönyvek tanúsága szerint. Ugyanakkor más források szerint a falusiak babonás szokásainak felszámolásából ugyancsak kivette a részét. A szellemi munkásságáról néhány emlékiró munkájában és levelezésekben találhatunk apróbb információkat. Le Tourneux életrajza szempontjából viszont fontos, hogy itt találkozott Augustin Samsonnal és Jean Louail-jal, akik tanítványaiként, a már említett két értékes, az utrechti városi levéltárban fennmaradt kéziratot írhatták. A francia egyházi író vidékre költözése semmiképpen sem jelentett egy gyakran neki tulajdonított remete életet, hiszen továbbra is kapcsolatban állt olyan neves párizsi teológusokkal és írókkal, mint Pierre Nicole, Jean Racine vagy Nicolas Boileau. Társasági életének másik fő színtere pedig a soissons-i királyi

akadémia volt, amelynek 1684 óta maga is tagja volt. Az 1674-ben XIV. Lajos által alapított tudós intézmény huszonnegyedik tagjaként került be Nicolas Le Tourneux a helyi művelt *beau monde*, főleg jogászokból és egyháztudósokból álló közösségébe. Sajnos a források hiányában nehéz Le Tourneux abbé akadémiai tevékenységét rekonstruálni, ugyanakkor a könyv következő fejezetében a fennmaradt hitvitázó és polemizáló írásaival is megismerkedhetünk. Nicolas Le Tourneux életének 46. évében, egy párizsi utazás során bekövetkezett agyvérzésben halt meg 1686. november 28-án. Eric Suire kutatásainak köszönhetően a neves egyházi író halálának körülményeibe és részleteibe is betekinthetünk. Az életmű recepcióját tárgyaló fejezetben a szerző megemlékezik a különböző nyelveken született adaptációk között Mikes Kelemen rodostói éveiben készített, *Krisztus Jézus életének históriája* című magyar fordításáról is, amely jól jelzi a kötet határokon és korszakokon átívelő szellemi hatását. Le Tourneux janzenista körökben tapasztalható népszerűsége mellett e könyv számos példát hoz az ellentábor, elsősorban a jezsuiták részéről megnyilvánuló kritikákra is. Eric Suire kiegyensúlyozott életrajzában a janzenisták rajongó pátosza és a jezsuiták negatív véleménye mellett a különféle források alapján egy izgalmas kép bontakozik ki Nicolas Le Tourneux-ról, az emberről is, akinek az életéről és munkásságáról, azok számtalan homályzónája ellenére végre egy részletes objektív és tudományos monográfia született.

A kötet vegyes műfajú tudományos életrajz, amelyben a biográfia kronológiája alapján építkező fejezetek mellett Le Tourneux önálló művei is külön egységeket alkotnak. Ezzel a módszerrel Eric Suire az életrajzi monográfián belül, a szerző életpályájának felvázolása mellett az életmű fejlődését is jól szemlélteti, illetve a kizárólag az egyes munkák iránt jobban érdeklődő olvasó számára pedig megkönnyíti a keresést a könyv tartalomjegyzéke alapján. A tudományos szakkönyvek minden klasszikus ismérével felvértezett munka egyéb felhasználóbarát lehetőségeket is kínál az olvasók számára. A precíz és kiegyensúlyozott jegyzetapparátus mellett gazdag forrásjegyzék és bibliográfia, valamint mutatók állnak az olvasó rendelkezésére. Végül, de nem utolsósorban fontos azt is kiemel-nünk, hogy a könyv nem reked meg a tudományos szakirodalom száraz stílusának szintjén, hanem egyben lebilincselő olvasmány is mindazok számára, akik a 17. századi francia művelődéstörténet iránt érdeklődnek.

TÓTH FERENC

Szalai Béla, *Az ősi bátorságra emlékezzetek! A magyar történelem kortárs metszeteken 1660–1665*, Budapest, MTA KIK, OSZK, 2023, 330 p. – Szalai Béla, *Két császár is ront már minket, A magyar történelem kortárs metszeteken 1666–1684*, Budapest, MTA KIK, OSZK, 2023, 275 p.

A kora újkori nyomtatott vizuális információ jelentőségét és a magyar vonatkozású metszetek sokrétű forrásértékét meggyőzően bizonyítják Szalai Béla impozáns metszetgyűjteményéről eddig megjelent katalógusai. Szalai Béla intézményi feladatokat átvállalva gyűjti évtizedek óta szisztematikusan és elkötelezetten a három részre szakadt Magyar Királyságról készült korabeli ábrázolásokat végzettségének megfelelően, mérnöki, mérnök-közgazdászai precizitással, ugyanakkor a szükséges interdiszciplináris nyitottsággal. Apponyi Sándor világhírű hungarika könyv- és metszetgyűjteményének kiépítéséhez hasonló elhivatottsággal és eredményességgel térképezte fel a 16–17. századi Európában a magyar vonatkozású eseményekről készült grafikákat, röplapokat, tézislapokat, térképeket, könyvillusztrációkat az igényes tézislapoktól az alkotó és kiadási hely jelölése nélkül közzétett korabeli „tömegcikkkegig,” a képek országhatárokat átlépő variációit is gondosan számontartva. A sok szépséget és örömet kínáló feladat több nehézséget rejt magában, összetett kihívás a gazdag, de szétszóródott és heterogén forrásbázis felkutatása, majd pedig a hatalmas képanyag közkinccsé tétele több tudományterület képviselői és laikusok számára egyaránt releváns rendezési elveket kialakítva, rövid és hosszú távon

jól használhatóan. Ilyen nagy méretű magyar vonatkozású gyűjtemény esetében érdemes kiemelni a ritkaságnak számító metszetek mellett jelenségeket, tendenciákat.

Az elmúlt évtizedekben nagy számban jelentek meg kora újkori röplapkollekciók különböző szempontú katalógusai. Wolfgang Harms kutatócsoportja a Herzog August Bibliothek sokféle, a nagypolitikai krízisekről, természeti katasztrófákról, a mindennapi élet normaváltásairól, egyházi és világi ünnepekről, technikai újdonságokról hírt adó képes tudósításait tematikai szempontot és kronológiai rendezést egyaránt érvényesítve tette közzé adatgazdag kommentárral (HARMS, Wolfgang, SCHILLING, Michael, *Deutsche illustrierte Flugblätter des 16. und 17. Jahrhunderts. Die Sammlung der Herzog August Bibliothek in Wolfenbüttel*. I. Ethica, Physica. II. Historica III. Theologia, Quodlibet, München, Kraus, 1985–1989). A sorozat folytatásai a zürichi, darmstadti, hallei gyűjtemények képi publicisztikáinak közlésekor azonban már nem a tematikai megközelítést helyezték előtérbe (Band IV: HARMS, Wolfgang, KEMP, Cornelia, *Die Sammlungen der Hessischen Landes- und Hochschulbibliothek in Darmstadt*, Max Niemeyer Verlag, 1987; Bänder VI–VIII. *Die Sammlung der Zentralbibliothek Zürich Max Niemeyer Verlag*; Band IX. PIETRZAK, Ewa, SCHILLING, Michael, *Die Sammlung des Kunstmuseums Moritzburg in Halle a. S.*, Berlin, Boston, De Gruyter 2018. <https://doi.org/10.1515/9783110565348>). A jelentős gyűjtemények anyagára építve külön készültek a tematikai szempontokat érvényesítő, sokrétű elemzést is tartalmazó katalógusok, mint a jezsuitaellenes röplapok kommentált kiadása (NIEMETZ, Michael, *Antijesuitische Bildpublizistik in der Frühen Neuzeit. Geschichte, Ikonographie und Ikonologie*, Regensburg, Schnell-Steiner Verlag, 2008) vagy a házassággal kapcsolatos erkölcsnemesítő röplapok gazdag összképe (BAKE, Kristina, *Die Ehe in der Populären Druckgraphik des 16. und 17. Jahrhunderts*, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 2013).

John Roger Paas az 1600 és 1700 között napvilágot látott, német nyelvű, politikai vonatkozású metszetekkel illusztrált röplapokat évről-évre tett közzé 12 kötetben, illetve két kiegészítő részben (PAAS, John Roger, *The German Political Broadsheet 1600–1700*. Wiesbaden, Harrassowitz, 1985–2017), bár a diplomáciai, dinasztikus, hadi eseményeket, kül- és belpolitikai, felekezeti kríziseket konkrétan és szimbolikusan bemutató képes kiadványoknál, de az emléklapok, térképek s gúnyképek esetében sem könnyű meghúzni a bekerülés határait.

Szalai Béla 2003-ban és 2006-ban három kötetben és több kiegészítéssel, a második kötetnél Szántai Lajossal együttműködve, magánkiadásban közzétett katalógusánál az ábrázolt települések szerint jelentette meg gyűjteményének fontos darabjait. (SZALAI Béla, *Magyar várak, városok, falvak metszeteken 1515–1800*, I, *A mai Magyarország*, Bp., Múzeum Antikvárium-Bookmaker, 2001, II, *A történelmi Magyarország*, Bp., 2006, III, *Összefoglalás*, Bp., 2006.). Várak, városok és falvak több időmetszetben készült ábrázolásai alapján a hitelesség, az időbeli változások, átvételek, variációk elemzése mellett az adott település kora újkori jelentőségének ismertsége, nyomtatott reprezentációja is vizsgálható lokális, regionális kutatásokon túli, nagyobb léptékű változásokat rekonstruálva, sőt az épített környezet elemzéséhez is támpontokat kínálva. Rózsa György Buda és Pest kora újkori ábrázolásait összegző műve adhatta az etalont (RÓZSA György, *Budapest régi lát képeken/Alte Ansichten von Budapest 1493–1800*, 2. átdolgozott kiadás, Bp., Új Művészet, 1999). A lokalizált rendszerezés széles körű használhatósága mellett probléma, hogy egy adott időszak, háborús krízis összefüggő eseménysora töredezetten jelenik meg.

A 2021-től indult újabb katalógussorozata esetében Szalai Béla már a kronológiai elvet érvényesítette a képanyag közlésekor az 1514-től, eddig három kötetben kiadott metszeteknél (SZALAI Béla, *Így tudták, így hitték, így képzelték, A magyar történelem kortárs metszeteken 1514–1592*, Bp., MTA KIK, 2021. <https://doi.org/10.36820/metszetek.2021.szalai.2>; SZALAI Béla, *A tizenöt éves háború metszeteken 1593–1603*, Bp., Magyarországi Kutató Intézet, 2021. <https://doi.org/10.36820/metszetek.2021>; SZALAI Béla, *Ad jobbat az Isten, A magyar történelem kortárs metszeteken, 1604–1660*, Bp., MTA KIK, 2022). A „képtáblák” időrendi rendezésének minden előnye megragadható a 2023-ban kiadott

két új kötetnél, melyben 1660 és 1665 közötti időszakból 498 metszetet közölt, 1666 és 1684 között pedig 356-ot. Egyrészt kitűnik, hogy a kortársak által (s többségében ezzel egyezően) a történeti emlékezetben is kiemelkedő jelentőségűnek ítélt hadi és politikai fordulópontok esetében nemcsak a vizuális információ mennyisége növekedett nagyságrendekkel, hanem a közzétett képanyag hírértéke és minősége is, ami hozzájárult ahhoz, hogy az aktuális képes tudósítások korabeli gyűjteményekbe is bekerültek. Másrészt az üzleti siker által is hajtott hírdömping csúcspontjain túl a változást előkészítő folyamatok is láthatóvá válnak, a hadszínterek mellett a politikai döntéshozás szerepét is megjelenítve. Az 1660–1665 közti metszetekből megragadható az 1663–1664-es magyarországi török háborút övező korabeli politikai propaganda, a több helyszínen zajló hadi események kölcsönhatása, a magyar főnemesség szerepvállalásának sokrétű reprezentációja. Kiugróan sok és sokféle műfajban tűnik ki a költő, hadvezér, államférfi Zrínyi Miklós horvát bán európai híre és ennek politika jelentősége (Vö.: R. VÁRKONYI Ágnes, *Európa Zrínyije*, Bp., Argumentum, 2010). Láthatóvá válik, hogy nemcsak az 1664. januári és februári téli hadjárat alatt és 1664 tavaszán, Kanizsa ostromakor, hanem már 1661-től jelentek meg képes beszámolók a főúri rezidencia, Csáktornya látképével, az épülő Zrínyi-Újvár hadmérnöki rajzával és Zrínyi felismerhető, standardizált portréjával.

Az aktuális hírtétek alapján a lokálisan nehezen köthető, sőt vizuálisan kevésbé igényes, de figyelemfelkeltő képes tudósításokat is több kontextusban lehet elhelyezni. A Zrínyi Miklós hosszúnagyú tatár foglyáról készült meglepően sok, tizennégy változatban összegyűjtött ábrázolás (69–70. o., 131–144. kép) kevésbé műveltek számára is befogadható ismeretanyaga gyorsan lépett át országhatárokat. A német, olasz, francia, holland, angol vagy éppen egyidejűleg flamand, francia, spanyol és angol nyelvű, rövid feliratok általában a fogságba esés idejét, a téli hadjáratot emelték ki, de az egyik londoni változaton Roger L'Estrange főcenzor 1664. május 23-i engedélyezése szerepel dátumként (140. kép). Kéziratos nürnbergi krónikák már 1663 őszén megörökítették Zrínyi Miklós mainzi, kölni, trieri választofejedelmeknek küldött hadi zsákmányának (köztük tevéknek) elvonulását. A Zrínyi Miklós dicsősége címmel közölt augsburgi Elias Welhöffer lovasportré szöveges információi alapján elképzelhető, hogy nem 1664-ben, hanem már 1663-ban megjelent (74. o., 273. kép). A hadi eseményekben, s a képes tudósításokban gazdag 1664-es év után úgy tűnik az ismert kiadványok tükrében, hogy feltűnően kevés képes beszámoló látott napvilágot 1665-ben.

A képtáblák kronológiai közlése mellett a katalógustételek leírásánál a megjelenített helyszínek alfabetikus sorrendjében találhatók az adatok, ám nehezen lokalizálható 85 tétel. Az 1660 és 1665 közötti időszakból *Továbbiak* cím alatt szerepel Zrínyi tatár foglya vagy több különleges égi jelenség. Ide került a sokféle kiegészítéssel, portrékkal, „katonazenész” portrékkal is ellátott, egyértelműen azonosítható szentgotthárdi csatára vonatkozó kiugróan sok kiadási helyről, több változatban összegyűjtött ábrázolás, melyek közt csak kvalitatív röplapból 16 látható (70–73.).

Az 1666 és 1684 között megjelent képanyag kronologikus közlése soktényezős politikai, társadalmi, felekezeti és gazdasági krízisre irányítja rá a figyelmet. Nyilvánvaló az uralkodó és a rendek konfliktusa, bár – amint a katalógus is bizonyítja – a nyomtatott vizuális kommunikációban Nádasdy Ferenc országbíró és a későbbi nádor Esterházy Pál több műfajjal (lovasportré, fogadalmi képe, családfa, esküvői, nádorválasztási emléklap) tudatos mecénási szerepet vállalt. I. Lipót abszolutizmusra törekvő, új típusú hatalomgyakorlása a képi propaganda tudatos és hatékony irányításában is tetten érhető, amelyet a felségsértésért elítélt magyar főméltóságok Nádasdy Ferenc, Zrínyi Péter horvát bán és Frangepán Ferenc 1671. áprilisi kivégzéséről készült képes beszámolók minősége és sokfélesége is tükröz. A magyarországi protestánsok 1671 és 1681 közötti üldöztetése is több vizuális műfajból kitűnt: imakönyvek, kalendáriumok címlapján, a kassai tűzvész tudósításán, „képregényszerű” húsz részes mementón. Nagy károkat okozott Felső-Magyarországon a röplapokon többször megörökített sáskajárás, „féregeső”, amint Hain Gáspár (1632–1687) löcsei krónikája is bizonyítja. Hadszíntértől távolabbi városokról ekkor jelennek meg az első metszetek, jórészt Gualdo Galeazzo Priorato, Lipót császár uralkodásának 1670–1676 közötti időszakáról 1676-ban Bécsben kiadott művében (25.).

Gualdo Galeazzo Gualdo Priorato, I. Lipót császár udvari történetírója által írt *Historia di Leopoldo Cesare* neves udvari metszők által illusztrált, 1670–1674 között Bécsben, 3 kötetben kiadott művében hadmérnöki alaprajzok nyomán készültek igényes metszetek.

Az 1666-tól 1684-ig tartó eseményekről készült metszeteket tartalmazó kötetben hármас csoportosításban: helyszínek és események szerint, műfajokat kiemelő (gyűjtőlapok és térképek időrendben), valamint események szerinti katalógusleírás található.

Szalai Béla 2023-as új katalógusai arra is felhívják a figyelmet, hogy két nagy jelentőségű török háború közötti időszakban is sokoldalú kép jelent meg a korabeli Magyar Királyságról és kisebb részben az Erdélyi Fejedelemségről. A töredékesebb kora újkori erdélyi vonatkozású képanyagot 65 településéről gyűjtve, 650 ábrázolást magyar, román és angol nyelven külön is kiadta a szerző (SZALAI Béla, *Iconographia Locorum Transsylvaniae, Banatum, Partiumque, Regni Hungariae, regionum hodiernae Romaniae*, Kolozsvár, Szepsiszentgyörgy, Iskola Alapítvány Kiadó, ArtPrinter Könyvkiadó, Székely Nemzeti Múzeum, 2018).

A kronologikus közlésnek talán az a hátránya, hogy nem könnyű szerves egységekben, minden szempontból logikusan meghúzni egy adott kötet korszakhatárát. 1660-ban Várad török kézre kerülése nagy átrendeződést indított el a hatalmi erőviszonyokban, s még 1665-ben is jelent meg képi információ a török elleni háború vonatkozásában: a vasvári békét ratifikáló küldöttségek, vagy az 1663-ban elfoglalt (sokféle röplapon bemutatott) Érsekújvárral szemben ellenerődéket épített Lipótújvárról is ekkor jelentek meg az első érdemi képes közlések. A következő kötet kezdetéhez is logikus az 1666. decemberi bécsi esküvőre (I. Lipót császár a spanyol örökség reményében Margit Teréziával kötött házasságot) érkező Esterházy Pál bevonulásáról készült Johann Martin Lerch-metszet (VISKOLCZ Noémi: *Magyar arisztokraták I. Lipót esküvőjén 1666-ban* = „Ez világ mint egy kert... *Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére*, szerk. Bubryák Orsolya, Bp., MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, Gondolat, 2010, 129–142). Az 1684-es év azonban kevésbé hozott átütő változást. A kompromisszumot jelentő, 1681-es soproni országgyűlés képes beszámolóí fordulópontot jeleztek, mégis az elhúzódó konfliktus is megjelenik a protestáns érdekeket képviselő Thököly Imrét dicsőítő 1682-es nyomtatványokon. A korábbi „kereszténység védőbástyája” toposszal szemben a törökorientált, lázadó politikát megtestesítő Thökölyről 1685-ig kiugróan sok portré és gúnykép látott napvilágot. Az Oszmán Birodalom Bécs elleni 1683-as támadásával, majd októbertől Esztergom visszafoglalásával nagy átalakulást eredményező korszak vette kezdetét, amely megfigyelhető a törököt kiűző háború eseményeiről készült képes tudósítások mennyiségében és információ gazdagságában is. Mind a védekező, mind pedig a támadó háború időszakában nyomon követhető a sokközpontú, közös értékeket, de érdeellentéteket is képviselő, egymással is rivalizáló szövetséges propaganda, mely ugrásszerű változást hozott a nyomtatott képes közlés minőségében hadmérnöki alaprajzokkal, térképekkel, neves metszők gondosan komponált, művészi igényű csatajeleneteivel és fordulatokat kiemelő képszatírákkal. Bővülnek a műfajok, nemcsak hosszabb időszakot, hanem egyes évek jelentős eseményeit is összegzik az emléklapok. Hadi mustrák rendjét rögzítő hadmérnöki rajzokról is készülnek nagyméretű, reprezentatív metszetek, mint az 1683. május 6-i Pozsony melletti seregszemle hadi és politikai információkban gazdag metszete (Pozsony 1683/3. 1.84. kép), melynek új példányát is felfedezte Szalai Béla Korabinszky János Mátyás szinte feledésbe merült 1781-es közlése mellett.

A sorozat folytatásának problémájaként jelzi Szalai Béla, hogy 1683–1699 között megsokszorozódott a Magyar Királyság városairól, várairól készült metszetek száma, sokféle variáció, szerteágazó átvételek és a műfaji kölcsönhatások nehezítik a feldolgozást, kiadást. Rövidebb periódusok, a metszetes műfajok következetes szétválasztása segíthet a rendezésben, melyhez a digitalizálás többféle megoldást kínál (a katalógusban digitalizált kötetek linkjei is szerepelnek), mégis közérdek lenne a hagyományos, könyvként kiadott katalógus folytatása a sokrétű, soktényezős, tematikailag is változatos összkép megragadhatósága érdekében. A nemrégiben napvilágot látott újabb részben két

kötetet tettek ki az 1685–1686 eseményeire vonatkozó metszetek (SZALAI Béla, *Most van az ideje a hadakozásnak, A magyar történelem kortárs metszeteiken 1685–1686*, I–II, Bp., MTA KIK, OSZK, 2024. <https://doi.org/10.36820/metszetek.2024.2>).

A katalógusba rendezés esetében a műfajok szétválasztásánál több lehetőség kínálkozik. Érthető Szalai Béla döntése, hogy külön közli a metszetsorozatokat, hiszen neves kiadók nagy fordulópontokról rendszeresen tettek közzé képanyagra támaszkodó vizuális földrajzi és történelmi összegzéseket. A Magyar Királyság története kapcsán bestsellernek számító szerzők (Hieronymus Ortelius, Martin Zeiller, Sigmund von Birken, Erasmus Francisci) új kiadásainál a szöveg mellett a képanyag is bővült, megújult.

A műfaji dominancia változása is sokatmondó. A röplapok aránya jelentős az 1660 és 1665 közötti metszetek között, míg az 1666 és 1684 közöttiben alacsonyabb, miközben a röplapműfaj hírértéke, politikai jelentősége nőtt a 17. század folyamán. Nagy kapacitású nyomdák a rendszeres postahálózat gyorsan frissülő híreit a hetilapok mellett igényes metszetekkel is közzétették, a műveltebb elit számára is értékes információt sűrítve, nagy politikai krízisek kapcsán kifinomult véleményformálásra törekedve. A nem esztétikai igényrel, hanem tájékoztatás céljából készült kép és a szöveg együttesen közölt érdemi ismereteket a korabeli olvasóknak. A szöveg több aspektusból segíti a metszet datálását, funkciójának, ismeretanyagának értelmezését, különösen ostrom- és csataképeknél. A jelentős európai eseményeket a hetilapok értékes információk alapján félévente összegző, nagy tavaszi és őszi vásárokra Frankfurt am Mainban kiadott vásári füzetekbe, diáriumokba, s a *Theatrum Europaeum*ba rendszeresen kerültek – a katalógusban is szereplő – magyar városlátképek.

Bár a katalógizálást megnehezíti a sokféle műfajú metszet együttes megjelenítése, a kora újkori képhasználathoz illeszkedik a heterogén műfajú és minőségű képek együttes bemutatása. A kortárs hírfogyasztók mindenfajta képes közlésnek információs értéket tulajdonítottak. Carlo Cartari (1614–1697) római ügyvéd 1642-től 1691-ig vezetett naplójába is sokféle metszetet mellékel a római egyetemen bemutatott szofisztikált tézislapoktól törökellenes gúnyképekig. 1685-ben a neves polihisztor, Johann Weichard von Valvasor (1641–1693) saját kezűleg rendezte 7921 metszet, rajzot, akvarellt tartalmazó kollekcióját műfajok, tematikák szerint 18 kötetbe. Valvasor gyűjteményébe sok portré került be a korabeli gyűjtési szokásoknak megfelelően. Szalai Béla a negyedik kötetben hangsúlyozza, hogy csak akkor emeli be katalógusába az arcképsorozatokat, lovasportrékat, ha a metszeten látképek is megjelennek. Érthető döntés az is, hogy alapvetően hadmérnöki rajzok sem kerültek be a katalógusba, mégis egyre több stratégiai központ (Pozsony, Érsekújvár, Zrínyi-Újvár) metszetének felirata jelzi neves hadmérnökök alaprajzának használatát, a hitelességet hangsúlyozva. Az eszéki híd stratégiai jelentőségét is a hadmérnöki alaprajzok metszetei közvetítették (*Veliki Osječki Most/ The Great Osijek Bridge*, ed. Ivana Haničar Buljan et al., Zagreb – Osijek, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2014).

A művészek, metszők, kiadók jegyzéke segít a tájékozódásban, miközben még a 17. század második felében is sok képes tudósítás jelent meg kiadási hely és alkotó jelölése nélkül. Szalai Béla nagy figyelmet szentelt a metszetek azonosításának az egyedi lapok kötetekben feltűnt variációit is felkutatva, magyar vonatkozású metszetek tekintetében meghatározó könyvtárakkal együttműködve, múzeumok katalógusait is felhasználva. Neves metszők, jelentős kiadók kapcsán nemzetközi katalógusok és lexikonok is segíthetik a magyar vonatkozású metszetek azonosítását. A személy és helynévmutatóban az ábrázolt település, a kiadási hely és a bevezető tanulmányhoz használt szakirodalom szerzői is szerepelnek (79–84.). Az azonosítást, datálást segíti a kora újkori neves kiadók, mint az augsburgi Jakob Koppmayer, gyakorlata, hogy több műfajban is kiadták bevált képanyagukat. A gyors képes beszámolókat röplapként, majd részletes jelentések kis méretre hajtogatott mellékleteként, végül történeti összegzésekben jelentetik meg az üzleti haszonért és a vizuális információ teaurálásáért. A kötetekből ismert metszetek esetében sokszor feltételezhető, hogy az aktuális hírközlésben röplapként is megjelent, amint Szalai Béla is kiemeli a jelenséget, például egy olyan

röplap esetében, melyet John Roger Paas csak metszet nélkül tudott közölni 16 ország 86 lelőhelye alapján készült katalógusában. Szalai Bélánál Visegrád, Vác és Pest-Buda látképével szerepel Heinrich Heuss 1684-es hamburgi röplapja (PAAS 2012, i. m. 186. kép; SZALAI 2023, i. m. 45, 163, 128. kép).

A kora újkori magyar vonatkozású, sokszorosított grafikák alapvető jellegzetessége, hogy nem a Magyar Királyság területén jelentek meg, hanem döntő többségében a Német-római Birodalom legjelentősebb nyomdaközpontjaiban (Augsburg, Nürnberg, Frankfurt am Main, Köln, Lipcse, Hamburg) és a császárvárosban. Ezek mellett itáliai, főként velencei, római, bolognai, milánói kiadóknál, ritkábban antwerpeni és amszterdami, sőt párizsi, londoni kiadványokat is feltérképezett Szalai Béla katalógusa. A kora újkori nemzetközi nyilvánosság előtt kirajzolódó Magyarország-képnek jelentős politikai értéke van, sőt – amint Fodor Pál kiemelte az 1666 és 1684 közötti kötethez írt ajánlásában – a külföldön alkotott kép és az önkép közötti egyre nagyobb eltérésnek is. Szalai Béla is fontosnak tartja a nemzetközi kontextust, amit lényeglátóan fejez ki az új sorozata első kötetének címe *Így tudták, így hitték, így képzeltek*, melyet azonban a két újabb kötet korabeli magyarországi nézőpontot kiemelő, szubjektív címadása elhomályosít. Alkalmanként meg lehet ragadni jelentős európai kiadóknál magyar mecénások kifinomult politikai reprezentációját vagy a képes közlés értő hazai használatát, mint a Weber János és Israel Hübner által készített, Kassán kiadott Eperjes János eperjesi főbíró (1612–1684) = *Ars Hungarica*, 31[2003], 225–280), de többségében sem az alkotók, sem a megrendelők nem a magyar politikai és kulturális elit tagjai. E téren is különlegesek a jezsuita egyetemeken használt tézislapok, melyek magas művészi kvalitással képviselték a megrendelt politikai programot, mint a katalógusban szereplő Széchy Gáspár kassai jezsuita egyetemen 1663 augusztusában megvédett, Matthäus Küssel által Augsburgban metszett tézislapján (113. o., 32. kép). A Wesselényi Ferenc nádornak ajánlott magyar vitézség apoteózisát megjelenítő tézislapon Elias Widemann bécsi arcképsorozatában kiadott Wesselényi portréjával (WIDEMANN, Elias, *Icones illustrium heroum Hungariae*, Wien, 1652) egyezik a lovasportré. A kép középpontjában látható fiktív jelenet, melyben a török lovas és a ló fejét egyetlen suhintással vágja le a keresztény katona, Báry Péter vitézsége címmel is ismert; s amint Szalai Béla rámutat, sok változatban, több krízis kapcsán feltűnt a délvidéki harcok emlékezetét megőrkítve: így 1684-ben Giuseppe Maria Mitelli bolognai kiadványánál, de ismert Leonhard Loschge 1684-es nürnbergi kötetéből is.

Az 1664-es téli hadjárat széleskörű nemzetközi visszhangja, s a délvidéki területeken a török elleni küzdelemben több generációval szerepet vállaló családok (Batthyány, Nádasdy, Leslie), sőt több konfliktusban aktív főnemeseik (Johann Joseph von Herberstein) jelentős hírneve is okozhatta azt az aránytévésztést, melyet Everhard Goffart metsző és kiadó 1683-as röplapja jelenített meg, ami már ekkor jelentős hadi eseményekről tudósított Kanizsa, Babócsa és Berzence látképével. Goffart röplapja Kölnben jelent meg, (21., 58., 59.), amint Wilhelm Altzenbach is kölni, nem pedig berlini kiadó (12.).

A több tudományterület számára értékes, hagyományos és új módszertani megközelítésekkel egyaránt kutatótt forrásanyag elé nehéz bevezető tanulmányt írni, az értelmezéshez történeti, hadtörténeti, művészeti-, irodalom-, társadalom-, nyomdászattörténeti, muzeológiai eredmények összegzése szükséges. Szalai Béla hangsúlyozza is, hogy nem lábjegyzetekkel argumentált tudományos elemzést ír, s nem célja az ismeretterjesztés sem, hanem a katalógus képanyagát exponálja képes elbeszélésként a történeti aspektust kiemelve. Egy-egy hadi és politikai eseményt ábrázoló metszethez hatalmas hazai és nemzetközi szakirodalom áll rendelkezésre, amely az egyes tételek értelmezéséhez nagy segítséget nyújthat. Szalai Béla is szükségesnek tartja a nagyobb ívű áttekintés mellett a metszetanyag mélyreható, interdiszciplináris elemzését Matthias Greischer metszőről külön kétnyelvű kötetet jelentetett meg (SZALAI Béla, *Matthias Greischer; Egy rézmetsző Esterházy Pál udvarában/Matthias Greischer An Engraver to Court of Palatine Pál Esterházy*, Bp., MTA KIK, Kossuth, 2020). Tokaj 1565. évi ostromáról készült korai igényes ábrázolásról több nézőpontú elemzés jelent meg (SZALAI

Béla, N. Kis Tímea, ORBÁN Áron, *Tokaj 1565. évi oszmának ábrázolása*, Budapest, Sárospatak, L'Harmattan, Tokaj-Hegyalja 2023). Az Oszmán Birodalom elleni küzdelem fordulatát elfogott lófarkas török zászlókkal érzékeltető röplapokat is vizsgálta (SZALAI Béla, *A párkányi csatában zsákmányolt török zászló = Magyar Sion*, 13[55][2019], 233–256).

Örvendetes, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ (egyres kötetek esetében az OSZK-val együttműködve) egységes sorozatként tudja megjelentetni a nagy méretű gyűjteményt, hangsúlyt fektetve a képek minőségére, a metszetek feliratait és a röplapok képanyagához szorosan hozzátartozó szöveges részt is olvashatóan közölve. Mindkét kötetet Farkas Gábor Farkas lektorálta. Az 1660 és 1665 közötti metszeteket közlő kötet már online változatban is hozzáférhető, e módon kapcsolódva a digitálisan elérhető olyan jelentős gyűjteményekhez, mint az Országos Széchényi Könyvtár által Apponyi Sándor metszeteit, röplapjait érdemi háttérinformációkkal, a részletek tanulmányozására alkalmas, nagyíthatóan közzétett online anyaga. Hosszútávon mindenképpen szükséges lenne a feltárt jelentős metszetanyag digitalizált katalógusának elkészítése több tudományterület szakembereinek együttműködésével. A Magyar Nemzeti Múzeum Közgyűjteményi Központ Országos Széchényi Könyvtár által az egyedülálló hungarika térképgyűjtemény különlegességeinek bemutatására létrehozott, logikusan strukturált, áttekinthető, sokrétűen használható, folyamatosan bővülő Földabrosz gyűjteménye jelzi a perspektívát.

Amint az 1660 és 1665 közötti metszeteket közlő kötet bevezetőjében Deli Gergely is kiemeli, a katalógusban közölt hatalmas metszetanyag alapvető kulturális örökség. E különleges „magyar történelmi emléktár” gondozásáért és közkinccsé tételéért végzett munka elismerését méltán fejezte ki Szalai Béla 2023-as Magyar Örökség díja.

G. ETÉNYI NÓRA